BOGDAN HARHĂTĂ

DESPRE O TEORIE A DIATEZEI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Orice definiție se caracterizează ca fiind rezultatul, mai mult sau mai puțin, al unei unități de concepție şi, în ceea ce priveşte gramatica, lucrurile ar trebui să fie clare şi bine puse la punct. Secolele de tradiție şi de experiență ar fi trebuit să rezolve până acum problema divergențelor de opinie şi de interpretare în materie de „spinozități”. Din păcate sau, în egală măsură, din fericire pentru viitoarele generații de filologi, de gramaticieni sau, pur şi simplu, de curioşi, gramatica continuă să prezinte o serie de probleme care nu au fost rezolvate încă. Una dintre acestea este cea a diatezei. Discutarea acesteia îşi are un început în lingvistica românească în perioada interbelică[1]. În ciuda faptului că, în timp, unele dintre întrebările legate de categoria gramaticală a diatezei şi-au găsit o rezolvare unanim acceptată ca, spre exemplu, faptul că diateza este o categorie morfologică şi nu morfosintactică sau sintactică, altele au primit o varietate de răspunsuri şi se pare că nu s-a ajuns încă la un consens în ceea ce priveşte diversele interpretări pe care le dau diferite şcoli sau diverşi cercetători. De aceea, credem potrivit să ne ocupăm de statutul diatezelor pasivă şi reflexivă în limba română.

Înainte de a ajunge să discutăm problema diatezelor pasivă sau reflexivă constatăm că trebuie să ne oprim mai întâi asupra definirii categoriei de diateză[2].

---

[1] Precizăm ca denumirea de *diateză* apare în gramatica românească o dată cu prima ediție a *Gramaticii Academiei,* înainte fiind folosită denumirea *formă* sau chiar *conjugare.*

[2] În numeroasele lucrări care se ocupă în mod special de problema diatezei sau lucrări de gramatică, în general, se observă o uimitoare inconsecvență în ceea ce priveşte definirea categoriei ca atare. GA I, p. 243: „Diateza marchează raporturile dintre subiect şi complementul direct, exprimate prin formele verbale”; GA II, p. 208: „Diateza este forma pe care o îmbracă verbul pentru a arăta în ce raport se află acțiunea pe care o exprimă cu autorul acestei acțiuni. În limba română există trei diateze: diateza activă, pasivă şi reflexivă, numite şi activ, pasiv şi reflexiv”; Avram, p. 157, § 130: „Diateza exprimă raportul dintre acțiune şi subiectul gramatical. Diateze cu statut clar sunt diateza activă şi cea pasivă. O diateză controversată — ca existență şi ca sferă — este diateza reflexivă (care nu se confundă cu caracterul reflexiv al unui verb)”; Pană–Tranz., p. 23: „Diateza este o categorie sintactică care afectează exclusiv clasa verbelor tranzitive [...]. Diateza exprimă raportul dintre subiect şi obiectul direct şi se manifestă în planul expresiei fie prin selecția morfemului acuzativ la numele cu care verbul se combină, fie prin selecția indicilor pasivi **fi**... N sau **se**... N”; Stati, p. 42: „Diateza este forma pe care o îmbracă verbul pentru a arăta în ce raport se află acțiunea pe care o exprimă cu subiectul gramatical al verbului”; Gherman – Sârbu, p. 135: „*Diateza* = acea categorie gramaticală a verbului care exprimă raportul dintre subiect şi acțiunea verbului”; GFC, p. 81: „on appelle *voix* la forme que peut revêtir le verbe. Il y a quatre voix [...]. La cathégorie grammaticale nommée voix, essentiellement verbale, fixe les rapports qui s’établissent entre le verbe et son sujet ou bien entre le verbe et ses compléments”. Graur, p. 16: „cred că e bine să păstrăm termenului conținutul său etimologic: «dispositio»” etc.

DACOROMANIA, serie nouă, VII – VIII, 2002 – 2003, Cluj-Napoca, p. 255-271

O primă observaţie necesară este aceea că, spre deosebire de gramaticile româneşti, care tratează diateza la acelaşi nivel al categoriei cu modul, numărul şi persoana, gramaticile franceze „tradiţionale” tratează separat categoria diatezei de celelalte menţionate mai sus[3] şi credem că este justificat acest mod de a organiza lucrurile, întrucât, într-o ierarhizare a categoriilor gramaticale, cea a diatezei este superioară celor de mod[4], timp, număr şi persoană, care constituie o unitate distinctă. Pentru a înlătura ambiguitatea interpretării în ceea ce priveşte definiţia categoriei de diateză, cel mai corect demers constă în observarea raporturilor gramaticale[5] care se stabilesc în jurul verbului, recte încadrarea într-un tablou general a raporturilor de regenţă şi de subordonare din contextul verbal; ne vedem constrânşi, în această situaţie, să acceptăm ca fiind apriorice cele trei tipuri de diateză care au fost observate şi delimitate empiric în majoritatea limbilor indo-europene moderne[6].

Se consideră, aşadar, trei serii de contexte pentru cele trei diateze în cauză:

I. *Elevul citeşte cartea.*
Apa curge.
Afară plouă liniştit.
Atmosfera este calmă.
Fata este liniştită.
Fata rămâne liniştită la locul ei.

II. *Cartea este citită de către elev.*
Fata este liniştită de către părinţi.

III.[7] *Ion se spală.*

[3] GFC, p. 81 – 87, împarte categoriile gramaticale ale verbului după cum urmează: *la diathèse ou la voix* într-un capitol special şi *les modifications du verbe: le nombre, la personne, le mode,* în alt capitol.

[4] Categoria modului subsumează, la rândul său, pe cele de timp, număr şi persoană. Această ierarhie este valabilă doar pentru modurile personale, cele nepersonale neavând categoria persoanei.

[5] Subscriem opiniei conform căreia în materie de clasificare a categoriilor gramaticale singurul criteriu care trebuie urmat cu consecvenţă este cel formal, celelalte fiind secundare şi de minimă relevanţă pentru analiza gramaticală.

[6] Este vorba de diateza activă, de cea pasivă şi de cea reflexivă. Se va face abstracţie de faptul că unele dintre limbile indo-europene încă în uz nu cunosc decât două dintre acestea (cazul englezei care nu cunoaşte decât opoziţia activ–pasiv) sau că unele limbi au o diateză în plus (franceza şi italiana au o diateză factitivă). De asemenea, se vor evita apropieri prea frecvente de limbile indo-europene „moarte”, în care situaţia se prezintă evident diferit (greaca şi gotica cunosc opoziţia activ–mediu, care servea şi pentru exprimarea pasivului, în greacă pasivul neexistând ca atare decât la aorist şi viitor, unde nu este marcat prin desinenţe, acestea fiind medii, ci prin sufixul de pasiv adăugat temei înaintea desinenţelor) şi în care, în general, datorită caracterului lor de limbi sintetice sau preponderent sintetice, opoziţiile dintre diateze sunt marcate la nivel morfologic prin serii de desinenţe. Aici ar trebui amintit că, în cadrul sistemului, complexul de opoziţii se concretiza doar la nivelul seriilor de desinenţe, radicalul putând avea un sens independent de diateza la care se conjuga un anumit verb (cazul unor verbe deponente sau al lui *veneo* în latină, care are înteles pasiv şi formă activă) sau un verb putând fi găsit în ocurenţe textuale numai la una dintre diateze.

[7] Am preferat tratarea la diateza reflexivă a unor exemple de tipul Vb. + complement exprimat prin pronume reflexiv, pe care unele gramatici, inclusiv GA II, le analizează ca aparţinând diatezei active sau pasive.

Ion se gândeşte.
Ion se face medic.
Ion îşi aminteşte de zilele lui fericite.
Ion şi Viorica se iubesc.
Cartea se citeşte uşor.
Se zice că lumea a început cu Adam.

Se observă mai întâi că singura dintre cele trei diateze cu marcă morfologică este diateza reflexivă[8]. Între diateza activă şi cea pasivă se observă o coincidenţă a formelor verbale: *este liniştită* este identic ca formă în seturile de enunţuri **I** şi **II**[9]. O altă problemă care apare este cea a marcării morfologice a diatezei pasive: dacă aceasta constă în prezenţa verbului auxiliar **a fi** însoţit de participiu perfect acordat în gen, număr şi caz cu subiectul, nu pot fi trecute cu vederea analogiile dintre construcţiile:

Tu eşti iubită de toată lumea,

faţă de:

Tu rămâi iubită de toată lumea.
Tu devii iubită de toată lumea.
Tu pari iubită de toată lumea.
Tu treci drept iubită de toată lumea.

şi

Tu ***te*** *faci iubită de toată lumea,*

în care se consideră că verbele sunt echivalente cu **a fi** în ceea ce priveşte predicativitatea, atunci când au sensul **a se preface în ceva** etc.

---

[8] Deşi mulţi îi contestă nu numai statutul, dar chiar şi existenţa. Vom reveni în cursul lucrării de faţă cu argumente în favoarea interpretării exemplelor oferite ca aparţinând diatezei reflexive.

[9] Acesta nu este singurul caz de coincidenţă între forme active şi pasive. Admitem că exemplele din text nu sunt selectate tocmai întâmplător, dată fiind natura copulativă a verbului *a fi* în setul **I** de enunţuri. Pentru exemple mai concludente, cf. Trandafir, p. 126, unde sunt inventariate o serie de trei forme comune ambelor diateze, activă şi pasivă: *voi fi lăudat* pasiv indicativ viitor persoana I şi activ indicativ viitor anterior persoana I, *aş fi lăudat* pasiv condiţional prezent persoana I şi activ condiţional perfect persoana I, *a fi lăudat* pasiv infinitiv prezent şi activ infinitiv perfect. Se observă că dintre cele opt persoane ale conjugării (la modurile personale) toate, în cazul în care subiectul este de genul masculin, coincid pentru modul şi timpul indicat. Tot Gh. Trandafir observă că pentru limba franceză auxiliarul *être* intră în compoziţia tuturor diatezelor (*ibidem*, p. 128); diateza activă: *elle est allée;* diateza pronominală: *elle s'est louée* şi diateza pasivă: *elle est louée.* E adevărat că autorul nu aduce în discuţie diateza factitivă, care nu este comună francezei şi românei, dar omite faptul că verbul *s'en aller* este „essentiellement pronominal" şi că ar fi trebuit să fie *elle s'en est allée* (cf. GFC, p. 84: „Quelques verbes ne peuvent s'employer sans deux pronoms; tels sont: *se repentir, s'abstenir, s'emparer, s'en aller* etc. En effet, on ne dit pas: *je repens, j'abstiens, j'empare, j'en vais* comme on dit: *je flatte, j'obtiens* etc. Ces verbes sont appellés, pour cette raison, *essentiellement pronominaux*".). Ar fi fost mai potrivită alegerea unui verb ca *venir.* În cazul conjugării verbelor de mişcare din limba franceză, participiul trecut se acordă întotdeauna cu subiectul gramatical la timpurile compuse.

În toate situațiile prezentate mai sus se observă prezența participiului perfect însoțit de un complement de agent[10]. Lucrul cel mai interesant este acela că genul acesta de construcție nu este posibil decât cu verbele (semi)copulative şi cu participiul perfect acordat al verbelor tranzitive[11]. Se pune atunci întrebarea: diateza pasivă nu este decât o formă specială a diatezei active, şi anume a diatezei active a verbelor copulative însoțite de un nume predicativ în participiu? Problema nu trebuie tratată cu usurință, fiindcă, între construcțiile de genul:

Cartea este deschisă.
Cartea este deschisă de către cititor,

singura diferență vizibilă este prezența complementului de agent în cel de-al doilea enunț. Majoritatea gramaticilor lasă contextul să decidă dacă predicatul, în construcții similare celor de mai sus, este exprimat prin verb la diateza pasivă sau dacă este vorba despre un predicat nominal[12]. În acest caz, este interesantă încadrarea participiului şi interpretarea raporturilor sale în contextul sintactic[13]. Oricum ar fi interpretate natura sau rolul participiului perfect, construcțiile de mai sus sunt analoage, mai mult chiar, până la punctul în care în enunț apare complementul de agent sau un alt tip de complement ele sunt identice, fac parte din aceeaşi paradigmă. Rezultă de aici că nu se poate vorbi de o diateză pasivă atâta

---

[10] Prezența acestuia este absolut aleatorie, pentru majoritatea contextelor interpretate ca aparținând diatezei pasive de către gramaticile clasice nefiind necesară marcarea morfologică suplimentară cu ajutorul acestui tip de complement.

[11] Situația se prezintă de o manieră asemănătoare în franceză, cf. GFC, p 83, § 295: „En principe seuls les verbes transitifs peuvent s'inscrire dans une structure passive (sauf le verbe *avoir*). [...] Les verbes *rester, demeurer, sembler, paraître, passser pour,* accompagnés du participe passé, peuvent être considérés comme auxiliaires du passif:

Tu resteras aimé de toute ta famille.
Il semble apprecié de tous".

[12] Cf. GA II, vol. 2, p. 103, Observație: „Uneori este foarte greu de făcut distincția între un predicat nominal cu numele predicativ exprimat printr-un participiu şi un predicat verbal exprimat printr-un verb la diateza pasivă. Această confuzie poate apărea, bineînțeles, numai atunci când avem a face cu un participiu al unui verb tranzitiv:

Cartea ***este deschisă.***

Adesea conținutul ne ajută să distingem între cele două tipuri de predicate. Astfel, în exemplul următor e clar că avem a face cu un predicat nominal şi nu cu un verb la pasiv:

Ferestrele ***erau căptuşite*** *bine cu rogojini groase, încât nu se zărea nici rază de lumină".*

[13] Există o convenție de analiză bine cunoscută latiniştilor, atunci când se pune problema interpretării unui participiu ca fiind de tipul **coniunctum** sau încadrat într-o construcție participială (unii o numesc propoziție; personal, prefer această variantă, pentru limba latină neexistând rațiuni de natură axiomatică pentru menținerea opoziției moduri predicative – nepredicative, ca în limbile moderne). Aceasta se bazează pe natura participiului, care are o componentă nominală şi una verbală. În funcție de contextul sintactic este activată una dintre ele: atunci când se activează componenta nominală, participiul cere atribut, atunci când se activează componenta verbală, participiul cere complement. Situația poate fi interpretată similar în limba română, şi în acest caz s-ar elimina neajunsurile de interpretare în privința apartenenței la o diateză sau la alta.

vreme cât nu este marcată morfologic. Nu putem spune decât că valoarea de pasiv este una semantic-designaţională[14], şi nu gramaticală[15]. Trebuie amintit aici şi criteriul istoric. Diateza pasivă din limba latină avea o valoare preponderent impersonală şi nu servea decât în rare cazuri drept categorie opusă activului[16] şi nu s-a transmis în limbile romanice decât la formele de perfectum[17]. Pentru exprimarea pasivului era folosit, mai ales în limba vorbită şi în perioada târzie, reflexivul[18]. Din latină în limbile romanice a intrat tocmai această valoare a reflexivului[19], pentru a marca raporturile de tip pasiv dintre subiect şi acţiunea exprimată de verb; diateza pasivă este oarecum livrescă. Deşi există în limbile romanice suficiente argumente de ordin formal care susţin ipoteza conform căreia

---

[14] Aceasta este valoarea participiului perfect al verbelor tranzitive. Pentru faptul că pasivul este o categorie semantică (mai degrabă designaţională), cf. Avram – De Agent, p. 469: „De fapt, ceea ce reprezintă specificul acestui complement este dependenţa lui de s e n s u l p a s i v al determinatului, care poate fi:

– un verb [...]

– un adjectiv [...]”.

[15] Situaţia se prezintă la fel ca în limbile indo-europene sintetice, unde tema verbală (mai degrabă radicalul) indică dacă acţiunea este activă sau pasivă, independent de natura desinenţelor (cf. Meillet – Vendryes, p. 310, § 459: „Les desinences actives n'impliquent même pas que le procès soit conçu activement plutôt que passivement. La distinction que les grammairiens modernes établissent entre l'actif et le passif est indépendante des désinences actives. C'est le thème verbal qui la marque, s'il y a lieu. En général, les racines verbales expriment indifféremment l'une ou l'autre. [...] En grec φερω signifie à la fois «je porte» et «je suis porté» [...]”). Vezi şi Graur, p. 17: „Să ne referim la situaţia foarte complicată a unor verbe latineşti: *vapulo,* de formă activă, se traduce cu pasivul „sunt bătut”; ce e drept, se poate găsi o scăpare traducând cu o perifrază „mănânc bătaie” sau chiar cu un echivalent de formă activă „încasez”, în orice caz, din punctul de vedere al latinei, este activ. Dar nu peste tot ne putem descurca aşa: *fio, factus sum* prezintă o forma activă şi una pasivă, ambele fiind traduse cu pasivul „sunt făcut”, iar *veneo* „sunt vândut” are formă activă şi sens pasiv, fiind opus formei active cu sens activ *vendo* „vând”.

[16] Cf. Meillet – Vendryes, p. 314, § 465: „Le passif latin [...] est sorti de [...] l'impersonnel en -*r.* [...] L'emploi du passif latin révèle encore souvent cette origine. Il sert fréquemment d'impersonnel. [...] Le passif latin n'est que rarement l'inverse de l'actif correspondent: *Cum a Cotta resisteretur* (Caes. B. G. V, 30, I) ne veut pas dire la même chose que *Cum Cotta resisteret.* On doit traduire „comme il y avait de la resistence de la part de Cotta”. De même *cum ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur* (id., *ibid.* III, 25, I) n'équivaut pas à *cum hostes pugnarent.* Le sens impersonnel, marquant simplement que l'action est en voie d'accomplissement ou accomplie (suivant qu'il s'agit de l'infectum ou du perfectum), domine la valeur du passif latin. Cf. aussi Ernout, M. S. L., XV, 292”.

[17] Formele infectum sunt sintetice şi nu este tocmai exact să se afirme că au fost moştenite, întrucât formele pe care limbile romanice le folosesc pentru exprimarea pasivului prezent erau folosite de latină pentru timpurile trecute ale diatezei pasive; coincidenţa nu este decât strict formală.

[18] Cf. Meillet – Vendryes, p. 312, § 462 a): „En face de l'actif, le moyen a souvent un sens neutre et à demi réfléchi, assez voisin du passif: φερω „je porte”, mais φερεται „il est emporté, il s'emporte”. Or, dans beaucoup de langues (romanes, germaniques, slaves), le réfléchi sert à l'expression du passif: déjà en latin on rencontre des phrases comme *Myrina quae Sebastopolim se vocat.* (Pline, N. H., V, 121), ou *se vocat* équivaut a *vocatur;* de même *Ganges se în Occeanum effundit* (id., II, 243). Le tour se developpe à la basse époque; cf. Ernout, *Mél. Havet,* p. 147”.

[19] Comună tuturor limbilor romanice.

nu cunosc o diateză pasivă[20], nu trebuie neglijată comparația cu limbi moderne europene, în care aceasta este bine marcată, şi credem că cel mai potrivit pentru aceasta este grupul limbilor germanice, care au o diateză pasivă analitică. Am ales pentru exemplificare limba engleză, în care situația este considerabil simplificată[21]. Mai întâi, să se observe diferențele care există între următoarele situații:

R1.

a) *Cartea este deschisă.*

şi

b) *Cartea este deschisă de către cititor.*

față de

E1.

a) *The book is open (on the table)*[22]

şi

b) *The book is opened by the reader.*

Se observă că pentru situații în care româna[23] nu face formal diferența între adjectiv şi verb, engleza foloseşte două părți de vorbire diferite, anume adjectiv şi participiu perfect[24]. Diferența între cele două limbi este tipologică, date fiind natura şi funcționalitatea participiului în cele două cazuri. Acolo unde limbile romanice nu disting între valoarea nominală şi cea verbală a participiului decât în funcție de contextul sintactic, această situație fiind moştenită din latină, limba engleză

[20] În această categorie nu intră decât situațiile în care verbul *a fi* este considerat ca marcă a diatezei pasive. Trebuie observat că, spre deosebire de română, franceză şi spaniolă, limba italiană cunoaşte o diateză pasivă construită cu verbul *venire,* situație posibilă doar la timpurile simple, cele compuse neadmițând-o. Acest tip de construcție, deşi nerecomandat în limbajul înalt şi de către gramaticile normative, este cel mai frecvent folosit. În limba vorbită nu se spune aproape niciodată *mi e detto* ci *mi viene detto* (cf. Gherman – Sârbu, p. 184, nota).

[21] Este adevărat că în domeniul germanic engleza este atipică şi că nu face excepție nici în ce priveşte categoria diatezei, dar, din motive de economie, este un bun exemplu. În limba germană, spre exemplu, există mai multe forme ale diatezei pasive, una „dinamică”, cu verbul *werden,* şi o alta „de stare”, cu verbul *sein*.

[22] În cazul în care există compliniri se preferă formulări de genul: *The book* ***lays*** *open on the table.*

[23] Situația se prezintă de o manieră similară în franceză, italiană şi spaniolă. Este adevărat că în portugheză există o serie de verbe care prezintă dublete pentru formele de participiu: una slabă, regulată, şi o a doua tare, neregulată, specializate după cum urmează: formele tari au valoare adjectivală, iar formele slabe au valoare verbală. Spaniola, deşi are numeroase verbe cu două forme de participiu, nu cunoaşte acest gen de specializare.

[24] Această situație este valabilă doar în cazul verbelor radicale slabe, de tipul *to open,* cu forme regulate pentru timpurile trecute. În cazul verbelor neradicale, majoritatea lor împrumuturi de origine franceză sau savant latină, forma de participiu perfect funcționează şi ca adjectiv. Ex. *to attach, to preview; he becomes easily attached to people* (Levițchi – Preda, § 117, p. 90) unde, gramatical, interpretarea este incertă. Din lista verbelor radicale tari, singurul care are un participiu perfect ce funcționează adjectival este *to drink;* ex. *a drunk person.*

specializează participiul pentru uzul verbal, folosind adjective pentru situațiile în care limbile romanice au un participiu cu valoare nominală[25]. Această specializare a limbii engleze permite existența diatezei pasive indiferent de regimul de tranzitivitate al verbului. Se cunoaşte faptul că, după gramaticile clasice, în limbile romanice nu pot avea diateză pasivă decât verbele tranzitive[26]. Dacă se aplică criteriul transformării formelor active în pasive, se observă următoarele:

R2.
Îmi *zici* **ceva**.

şi

E2.
You tell ***me*** **something.**

În ambele limbi verbul are două complemente, unul în $acuzativul_1$ al obiectului direct şi un altul în dativ[27] (specia cazului fiind, aici, irelevantă). Se deduce aşadar că verbul este tranzitiv în raport cu complementul direct în acuzativ, şi intranzitiv în raport cu complementul în dativ. Dacă se transformă cele două contexte active în contexte pasive se obțin:

R1'.
Ceva ***îmi*** *este spus de (către) tine.*

şi

E1'.
I *am told* **something** *(by you).*

În **R1'** complementul direct devine subiect față de **R2,** nimic spectaculos şi neobişnuit, în **E1'** însă tocmai complementul în dativ devine subiect față de **E2**. Dacă în cazul românei verbul devine pasiv în interiorul raportului lui de tranzitivitate, în limba engleză verbul devine pasiv în cadrul raportului său de intranzitivitate față de complement. Faptul că engleza are verbe intranzitive la diateza pasivă este întărit şi de exemple ca: *The wall is walked along,* în care caz se păstrează şi prepoziția plasată la sfârşitul propoziției prin tmeză[28]. Iată cum, spre

[25] Este adevărat că majoritatea lor sunt pe radicali verbali sau coincid cu aceştia, dar importantă în sine este opoziția, valabilă, parțial, şi pentru celelalte limbi germanice, între participiu şi adjectiv. Trebuie remarcat că engleza a perfecționat acest tip de specializare ca urmare a pierderii flexiunii.

[26] Cu mențiunea că există cazuri aşa-zis anormale, de verbe intranzitive care au diateză pasivă, de ex.: opoziția: *Eu locuiesc într-un apartament. – Apartamentul este locuit de (către) mine.* Cazurile de acest tip sunt relativ rare. Ar fi de mentionat că, istoric vorbind, verbul *a locui* a fost inițial tranzitiv. Să se considere pentru comparație celelalte limbi romanice.

[27] Pronumele *me* este în dativ, ca dovadă, la schimbarea topicii primeşte prepoziție: *You tell something to me.*

[28] Trebuie menționat că folosirea diatezei pasive în engleză are loc mai ales în situațiile de genul **E1'**, pentru situațiile de genul **E1** b) limba preferând forma echivalentă a diatezei active. Situația se prezintă similar în cazul germanei, cf. Hoberg, § 156, p. 121: *Diateza activă, care este „de bază”, are frecvența cea mai mare, formele verbale la această diateză reprezentând peste 90% din totalul verbelor.*

deosebire de limba română, dar situându-se alături de celelalte limbi romanice, în engleză diateza pasivă are o marcă morfologică proprie şi unitar funcţională, anume prezenţa auxiliarului *to be* în conjugare, însoţit de participiul perfect al verbului[29]. Limbile romanice nu cunosc o s p e c i a l i z a r e a p a r t i c i p i u l u i d e c â t î n c o n t e x t s i n t a c t i c[30] şi în funcţie de regimul de tranzitivitate al verbului, ceea ce face să nu se poată discerne formal între predicatul nominal activ cu nume predicativ exprimat prin participiu şi verbe la diateza pasivă, rezultând de aici că nu au o diateză pasivă gramatical distinctă.

Dacă se acceptă că diateza este categoria gramaticală care exprimă raporturile dintre subiect şi acţiunea verbului, apare inconvenientul că definim o categorie morfologică specifică verbului cu ajutorul unui criteriu semantic[31], fiindcă atunci când se aduce în discuţie conceptul de acţiune exprimată de verb se depăşeşte graniţa morfologiei. Dacă, în schimb, se consideră standard definiţia dată de GFC[32], conform căreia *se numeşte diateză sau voce forma pe care o poate îmbrăca verbul. Categoria gramaticală numită diateză, esenţialmente verbală, fixează raporturile care se stabilesc între verb şi subiectul său sau, în egală măsură, între verb şi complementele sale,* se observă că este convenabilă pentru uz fiindcă, dintre cele propuse, este singura care operează strict cu categorii gramaticale şi că situează categoria diatezei ca atare într-un context sintactic. Un alt avantaj al acestei definiţii este acela că aşază în plan central verbul şi raporturile sale, aşa cum, de fapt, este normal; nu vedem de ce o categorie gramaticală verbală ar fi definită prin altceva decât prin verb. Trebuie însă văzut dacă rezistă verificării în practică. În ceea ce priveşte atât diateza activă[33], cât şi cea reflexivă, nu se pune problema raportului dintre verb şi subiectul său; acesta nu poate fi decât unul singur, şi anume de subordonare. Rămâne deschisă chestiunea raportului dintre verb şi complementele sale şi aici credem că ar trebui făcute anumite modificări. Raportul dintre verb şi complementele sale nu poate fi relevant pentru categoria diatezei decât în măsura în care reuşeşte să explice diferenţele dintre diateza activă şi cea reflexivă, dar trebuie făcută precizarea că în cazul diatezei reflexive verbul se construieşte cu pronumele reflexiv la aceeaşi persoană cu subiectul gramatical.

---

[29] Engleza prezintă cazul fericit în care criteriul formal şi cel semantic (gramatical) se suprapun.

[30] În cazul în care se consideră ca auxiliar al pasivului un copulativ (cf. *supra*, nota 20). Pentru formele de participiu duble, specializate gramatical, cf. *supra*, nota 23.

[31] Ar fi de preferat denumirea de *criteriu designaţional,* denumirea *semantic* fiind folosită, în acest caz, doar pentru consecvenţă cu conceptul de *sens gramatical* (n. n., B. H.).

[32] Cf. *supra,* nota 2.

[33] Diateza pasivă o vom considera ca un caz special al diatezei active, fiindcă, din punct de vedere formal, sunt identice. Mai mult chiar, dezambiguizarea prin contexte şi regimul verbului nu ajută cu nimic la interpretarea unui verb ca fiind la conjugarea pasivă; în cazul unei analize sintactice se observă că în predicat doar participiul perfect cere complement de agent, la fel cum ar face-o şi în folosire absolută. Precizarea: *„le français n'a pas de forme passive spécifique. C'est l'auxiliaire **être** (à tous les modes et à tous les temps) accompagné du participe passé du verbe qui en tient lieu".* GFC, p. 83, § 296, este bine venită.

Desigur că tocmai aici apar problemele de interpretare. În ceea ce deja constituie o tradiție în şcoala românească de gramatică de după prima ediție a Gramaticii Academiei, se afirmă că în nici un caz nu se poate discuta despre o diateză reflexivă acolo unde pronumele cu care se construieşte verbul are funcție sintactică şi că aparțin diatezei reflexive doar acele verbe unde pronumele nu are decât valoare de morfem al reflexivului. Întrebarea de logică imediată este: cum poate o parte de vorbire cu conținut lexical să fie morfem[34]? Oare nu se poate vorbi de o definire a diatezei reflexive prin mărci morfologice şi nu prin morfeme sau şi prin ambele în egală măsură? Dacă pronumele este, de fapt, morfem, atunci cum se justifică denumirea de diateză reflexivă şi, mai mult, cum se mai justifică denumirea de caracter pronominal al unor verbe? Singura soluție constă în inventarierea tipurilor şi valorilor construcțiilor verbale cu pronume reflexiv şi în studierea seriilor paradigmatice pentru a observa felul în care acestea funcționează în limbă. Verbele reflexive pot avea în limba română mai multe valori (şase)[35]:

reflexiv-obiective: *el se îmbracă, îmi amintesc;*
reflexiv-reciproce: *ne certam des, îşi dau palme;*
reflexiv-dinamice: *el se ruga de iertare, îşi închipuia că ne-a convins;*
reflexiv-pasive: *biletele se vând la casă, m-am născut iarna;*
reflexiv-impersonale: *se doarme bine în hamac?, la ei se manâncă mult;*
reflexiv-eventive: *el s-a îmbolnăvit.*

La o primă observație pot fi clasificate în verbe care se construiesc cu dativul şi verbe care se construiesc cu acuzativul. Rămâne de văzut în care dintre situațiile de mai sus pronumele are funcție sintactică şi în care există dificultăți în a-i atribui una[36]. În ceea ce priveşte verbele construite cu pronume în dativ, chestiunea se

[34] Trebuie în prealabil lămurit ce este un morfem și dacă se poate considera o parte de vorbire purtătoare de sens ca morfem. Răspunsul nu poate fi decât negativ, pentru că, prin însăşi definiția sa, morfemul nu poate fi decât delexicalizat. Este celebrul caz al prepoziției *pe* și al morfemului acuzativului$_1$ de obiect direct *pe.* (După vreme îndelungată s-a admis că prepozițiile au sens şi nu sunt doar instrumente gramaticale şi de către redactorii DLR, serie nouă.) Nu la fel se pune problema în cazul mărcilor morfologice (de ex.: se considera ca marcă a pasivului complementul de agent).

[35] Cf. GA I, p. 244, GA II, p. 209 și urm., Avram, p. 152, § 124.

[36] Nici în ceea ce priveşte gramaticile din Franța ale limbii franceze situația nu este tratată de o manieră mai unitară. Deşi Grevisse, p. 534 (apud Teodorescu, p. 548), susține că: *le pronom [...] n'a qu'une valeur emphatique, ou affective, ou vague: il ne joue aucun rôle de complément d'objet et sert simplement, du moins en certains cas, à mettre en relief l'activité personnelle du sujet ou à marquer un intérêt particulier de ce sujet dans l'action; ce pronom conjoint* ***me, te, se*** *etc. est une sorte de particule flexionnelle, de „reflet" du sujet,* regulile de acord îl contrazic. În ceea ce priveşte funcția sintactică a pronumelui reflexiv din cadrul diatezei pronominale, limba nu ezită să acționeze cu promptitudine. Astfel există în același timp construcțiile:

*Ils se sont vu**s** tous les jours de leur voyage.*

şi

rezolvă relativ uşor. Pronumele este într-o specie de dativ foarte apropiată de *dativus (in)commodi*, atunci când nu este chiar specia în cauză, ceea ce înseamnă că pot fi interpretate drept complemente circumstanţiale în dativ *(in)commodi*[37], adică de interes. Pronumele în acuzativ este însă mai greu de interpretat. Dacă pentru reflexivele obiective, reciproce şi eventive valoarea de complement direct a pronumelui este evidentă, iar în cazul reflexivelor dinamice aceea de complement în *accusativus relationis*, pentru reflexiv-pasive şi impersonale situaţia devine dificilă. Interpretarea din punct de vedere istoric nu ar servi la nimic în acest caz, fiindcă, indiferent de funcţia sintactică pe care o aveau iniţial, probabil ca şi în primele etape ale limbii române[38], dacă în momentul de faţă nu ar avea nici una, atunci înseamnă că într-adevăr pronumele s-a desemanticizat şi că este perfect justificată interpretarea lui drept morfem. Evident că nu ar avea rost să forţăm o interpretare în favoarea apropierii de o anumită specie de acuzativ. Dar nici nu vedem de ce, de vreme ce paradigmele funcţionează identic în limbă, să fie analizate diferit exemple ca:

eu mă spăl	*eu mă nasc*	*eu mă gândesc*
tu te speli	*tu te naşti*	*tu te gândeşti*
el se spală	*el se naşte*	*el se gândeşte*
ea se spală	*ea se naşte*	*ea se gândeşte*
noi ne spălăm	*noi ne naştem*	*noi ne gândim*
voi vă spălaţi	*voi vă naşteţi*	*voi vă gândiţi*
ei se spală	*ei se nasc*	*ei se gândesc*
ele se spală	*ele se nasc*	*ele se gândesc*

Ils se sont envoyé des cadeaux. (GFC, p. 60),
ceea ce înseamnă că franceza face diferenţa între primul caz, în care pronumele e complement direct, şi cel de-al doilea, când e complement indirect (mai mult sau mai puţin, existenţa complementului indirect fiind una dintre alte probleme nerezolvate de gramatica tradiţională). (În franceză există şi dificultatea decelării exacte între formele de dativ şi cele de acuzativ, dat fiind caracterul preponderent analitic pentru flexiunea nominală.) Dovada şi contraproba constau în cea de-a patra regulă a acordului participiului: *le verbe **être** étant employé pour avoir dans les verbes pronominaux, le participe de ces verbes suit absolument la même règle que le participe conjugué avec avoir; c'est-à-dire que le participe d'un verbe pronominal s'accorde avec le complément direct, quand il en est précédé, et qu'il reste invariable lorsque le complément direct est après ou qu'il n'y en a pas* (GFC, p. 159, § 460).

[37] Este evident că în cazul enunţului *îşi dau palme* nu poate fi vorba de *commodi*. Cât priveşte pe *îşi închipuia că ne-a convins,* se poate vorbi mai degrabă de relaţie decât de interes ca specie a dativului în care se află pronumele. Cert este că poate fi apropiat de o valoare relativă (sau, mai bine spus, relaţională), ceea ce îi conferă dreptul de-a fi analizat ca purtător de funcţie sintactică.

[38] Ambele situaţii erau prezente în latină. Pentru reflexiv-pasiv, cf. *supra,* nota 14. Pentru valoarea impersonală, cf. Densusianu, apud Teodorescu, p. 550: *„facere* este de asemenea atestat ca reflexiv [...]. Trebuie să subliniem mai ales folosirea lui *se facere* în construcţiile: *facit se hora quinta; coeperit se mane facere* (Peregr. Silviae, 27, 29). *Se facere* s-a păstrat cu acest înţeles în limba română: *se face ziuă, se face noapte".*

doar pentru că în prima serie pronumele reflexiv este interpretabil sintactic şi în celelalte două nu. Important este că paradigmele *funcționează identic,* ceea ce, pentru sistemul limbii, înseamnă că sunt, practic, identice. Nu credem că este eficientă repartizarea unora dintre tipurile de reflexiv la alte diateze decât la cea reflexivă în virtutea principiului că aceasta trebuie marcată gramatical prin prezența unui morfem, adică prin pronume reflexiv desemanticizat (sau gramaticalizat). Aceleaşi gramatici şi studii care practică acest gen de clasificare[39] susțin că pentru diateza pasivă se poate considera complementul de agent ca marcă morfologică suplimentară. Or, în cazul diatezei reflexive de ce ar conta dacă în anumite cazuri pronumele reflexiv ar funcționa ca morfem iar în altele ca marcă morfologică? Singurele criterii care au relevanță în definirea categoriilor gramaticale nu pot fi decât cel formal (paradigmatic) şi cel funcțional[40].

Din punctul de vedere al încadrării formale, formelor diatezei reflexive li se reproşează că în cazul reflexivelor obiective şi reciproce, în enunțuri ca:

eu mă spăl

intră în aceeaşi paradigmă cu

eu te spăl
eu îl spăl etc.

Să se compare următoarele situații:

A.

eu	***mă***	*te*	*îl*	*o*	—	*vă*	*îi*	*le*	*spăl*
tu	*mă*	***te***	*îl*	*o*	*ne*	—	*îi*	*le*	*speli*
el	*mă*	*te*	***îl***	*o*	*ne*	*vă*	*îi*	*le*	*spală*
ea	*mă*	*te*	*îl*	***o***	*ne*	*vă*	*îi*	*le*	*spală*
noi	—	*te*	*îl*	*o*	***ne***	*vă*	*îi*	*le*	*spălăm*
voi	*mă*	—	*îl*	*o*	*ne*	***vă***	*îi*	*le*	*spălați*
ei	*mă*	*te*	*îl*	*o*	*ne*	*vă*	***îi***	*le*	*spală*
ele	*mă*	*te*	*îl*	*o*	*ne*	*vă*	*îi*	***le***	*spală*

cu

B.

eu	***mă***	—	—	—	—	—	—	—	*spăl*
tu	—	***te***	—	—	—	—	—	—	*speli*
el	—	—	***se***	—	—	—	—	—	*spală*
ea	—	—	—	***se***	—	—	—	—	*spală*
noi	—	—	—	—	***ne***	—	—	—	*spălăm*

[39] GA I, GA II, Avram, Graur, Pană, Popescu, în oarecare măsură şi Stati.
[40] Cf. Coseriu, p. 43.

voi	—	—	—	—	—	***vă***	—	—	*spălați*
ei	—	—	—	—	—	—	***se***	—	*spală*
ele	—	—	—	—	—	—	—	***se***	*spală*

În situația **A** avem reprezentată paradigma verbului *a spăla* cu complement exprimat prin pronume personal în acuzativul$_1$ al obiectului direct, iar în **B** paradigma verbului reflexiv *a se spăla.* Se constată o coincidență formală la nivelul persoanelor întâi şi a doua, singular şi plural, cauzată de faptul că pronumele reflexiv în limba română nu are forme proprii decât pentru persoana a treia[41]. Dacă la primele două persoane ale conjugării este incert dacă forma pronominală este personală şi verbul nepronominal sau dacă, dimpotrivă, forma verbală este reflexivă şi verbul pronominal, la persoana a treia lucrurile se clarifică; diferențele formale dintre pronumele personal şi cel reflexiv sunt evidente. În ambele situații pronumele are aceeaşi funcție sintactică, recte complement direct al verbului, dar diferența dintre ele constă în funcționalitatea diferită pe care o au. Dacă în situația **A** pronumele poate fi sau este un substitut al unei alte părți nominale, în cazul **B** pronumele face corp comun cu verbul[42], îi este indispensabil[43].

[41] Cf. GA II, p. 152, § 152: „pronumele reflexiv are forme proprii numai pentru persoana a III-a".

[42] Cf. Teodorescu, p. 550 şi urm.: „Dispensându-se de criteriul sensului gramatical şi bazându-se exclusiv pe teoria caracterului abstract al mărcilor gramaticale [...], neglijează, pe de o parte, posibilitatea exprimării analitice a unor categorii gramaticale, iar, pe de alta, faptul că nu toate elementele «tip» de exprimare analitică ating acelaşi grad de abstractizare. [Autoarea pare să confunde clasa morfemului cu noțiunea de marcă morfologică; e adevărat însă că unele categorii gramaticale se exprimă analitic, cele mai multe, în limbile romanice occidentale sau în engleză, şi că nu este necesar ca o marcă morfologică să fie complet abstractizată, în care caz s-ar putea vorbi mai degrabă de morfeme. – n.n., B.H.]

Foarte aproape de sintaxă, prin conținutul pe care îl exprimă, reflexivul nu are întâmplător o structură analitică. Exprimând reîntoarcerea acțiunii la subiectul care o face [punct de vedere justificat, mai ales privind din perspectivă istorică – n.n., B.H.], în mod fatal, reflexivul trebuia să pornească de la activ (subiectul face lucrarea) şi să se folosească de reflexiv (tot el o suferă), pronumele «identic cu subiectul verbului».

Prezența formei active într-o structură analitică cum este reflexivul nu trebuie să ducă la concluzia că pronumele îi este exterior şi independent.

Între pronumele reflexiv şi forma activă a verbului nu se stabilesc aceleaşi relații ca între un verb activ şi complementele directe exprimate prin pronume personale sau substantive în acuzativ.

Spre deosebire de caracterul variabil al unor astfel de complemente care, în plus, pot sau nu să apară, sunt, deci, facultative, pronumele reflexiv este constant şi obligatoriu.

Să se compare în acest sens contextul:

eu [te, îl] *spăl* [copilul] cu *eu mă spăl.*

Îmbinare liberă de cuvinte între care se stabilesc doar relații contextuale în primul caz, îmbinarea este fixă şi paradigmatică în cel de-al doilea".

[43] Ar trebui amintit că în cazul diatezei reflexive apar numai formele atone ale pronumelui reflexiv. Interesant este că limba, care, în mod normal, are tendința de a face economie de resurse, a creat forme aparent redundante în cazul verbelor reflexiv-obiective cu complement direct exprimat prin pronume reflexiv, de ex.: *se spală pe sine.* Prezența complementului direct exprimat printr-o formă tonică a aceluiaşi pronume ar trebui să dea serios de gândit celor care susțin că *se spală* este, de fapt, activ.

Cât priveşte verbele reflexive cu dativul situaţia este departe de a fi mai simplă. Faptul că pronumelui în dativ i se poate mai uşor atribui o funcţie sintactică îngreunează situaţia, pentru că, în acest caz, trebuie operată distincţia între situaţii contextuale ca: *îmi amintesc zăpezile de altădată* şi *îmi spăl ciorapii.* În ciuda faptului că verbul *a-şi aminti* este în general intranzitiv, nimic nu poate contrazice existenţa unor enunţuri în care are complement direct[44]. Dificultatea rezidă în a deosebi prin ce anume sunt diferite cele două tipuri de contexte, pe care gramaticile normative le interpretează ca aparţinând la două diateze diferite, recte la reflexivă şi la activă. Regimul verbului nu este, aşadar, un criteriu de clasificare valabil în cazul categoriei de diateză[45]. Diferenţa între cele două situaţii ar putea să o facă specia de dativ în care se află pronumele[46]. Dacă pronumele ar fi în cazul dativ *(in)commodi* sau o specie interpretabilă ca fiind îndeaproape înrudită cu aceasta, am avea a face cu un verb la diateza reflexivă; dacă, în schimb, pronumele s-ar afla în *dativus possessivus* sau al persoanei, am avea în discuţie un verb la diateza activă cu complement în dativ. Proba se face prin încadrarea în paradigmă. Să se compare situaţiile:

A1.

eu	***îmi***	*îţi*	*îi*	*îi*	—	*vă*	*le*	*le*	*amintesc*
tu	*îmi*	***îţi***	*îi*	*îi*	*ne*	—	*le*	*le*	*aminteşti*
el	*îmi*	*îţi*	***îi***	*îi*	*ne*	*vă*	*le*	*le*	*aminteşte*
ea	*îmi*	*îţi*	*îi*	***îi***	*ne*	*vă*	*le*	*le*	*aminteşte*
noi	—	*îţi*	*îi*	*îi*	***ne***	*vă*	*le*	*le*	*amintim*
voi	*îmi*	—	*îi*	*îi*	*ne*	***vă***	*le*	*le*	*amintiţi*
ei	*îmi*	*îţi*	*îi*	*îi*	*ne*	*vă*	***le***	*le*	*amintesc*
ele	*îmi*	*îţi*	*îi*	*îi*	*ne*	*vă*	*le*	***le***	*amintesc*

cu

[44] Nu ar fi, de altfel, singurul exemplu de verb reflexiv cu regim în acuzativul obiectului direct. Cf. GA II, subcapitolul *Verbe reflexive tranzitive.*

[45] E adevărat că există o corelaţie între cele două categorii verbale, de diateză şi de regim de tranzitivitate sau de intranzitivitate, lucru simţit şi de gramaticii alexandrini, care încadrau categoriile mai sus pomenite la capitolul διαθησις. Pentru amănunte, cf. Pană, Asan, Goga, Pană – Consideraţii, Stati.

[46] Specia de dativ în care se află pronumele arată, de obicei, şi dacă pronumele în cauză este reflexiv sau personal. A nu se omite faptul că o clasificare a speciilor cazurilor se face în majoritatea situaţiilor după criterii semantice (clasificarea după criterii gramaticale nu are loc decât în cazul acuzativului complementului direct şi al speciilor de nominativ, alături de dativul posesiv, care are regentă nominală, în opoziţie cu celelalte specii de dativ, care au regentă verbală) şi că aceasta nu trebuie folosită decât cu valoare de verificare, singurul criteriu fiind cel al încadrării într-o paradigmă reflexivă sau pronominal-personală.

B1.

eu	***îmi***	—	—	—	—	—	—	—	*amintesc*
tu	—	***îți***	—	—	—	—	—	—	*aminteşti*
el	—	—	***îşi***	—	—	—	—	—	*aminteşte*
ea	—	—	—	***îşi***	—	—	—	—	*aminteşte*
noi	—	—	—	—	***ne***	—	—	—	*amintim*
voi	—	—	—	—	—	***vă***	—	—	*amintiți*
ei	—	—	—	—	—	—	***îşi***	—	*amintesc*
ele	—	—	—	—	—	—	—	***îşi***	*amintesc*

şi cu

C1.

eu	*îmi*	*îți*	*îi*	*îi*	—	*vă*	*le*	*le*	*spăl ciorapii*
tu	*îmi*	*îți*	*îi*	*îi*	*ne*	—	*le*	*le*	*speli ciorapii*
el	*îmi*	*îți*	*îi*	*îi*	*ne*	*vă*	*le*	*le*	*spală ciorapii*
ea	*îmi*	*îți*	*îi*	*îi*	*ne*	*vă*	*le*	*le*	*spală ciorapii*
noi	—	*îți*	*îi*	*îi*	*ne*	*vă*	*le*	*le*	*spălăm ciorapii*
voi	*îmi*	—	*îi*	*îi*	*ne*	*vă*	*le*	*le*	*spălați ciorapii*
ei	*îmi*	*îți*	*îi*	*îi*	*ne*	*vă*	*le*	*le*	*spală ciorapii*
ele	*îmi*	*îți*	*îi*	*îi*	*ne*	*vă*	*le*	*le*	*spală ciorapii*

față de

B2.

eu	***îmi***	—	—	—	—	—	—	—	*închipui*
tu	—	***îți***	—	—	—	—	—	—	*închipui*
el	—	—	***îşi***	—	—	—	—	—	*închipuie*
ea	—	—	—	***îşi***	—	—	—	—	*închipuie*
noi	—	—	—	—	***ne***	—	—	—	*închipuim*
voi	—	—	—	—	—	***vă***	—	—	*inchipuiți*
ei	—	—	—	—	—	—	***îşi***	—	*închipuie*
ele	—	—	—	—	—	—	—	***îşi***	*închipuie*

în opoziție cu paradigma incompletă

A2.

eu ***mi(-)***	—	*te*	*-l*	*-o*	—	*vă(?)*	*-i*	*le*	*închipui*
tu ***ți(-)***	—	—	*-l*	*-o*	—	—	*-i*	*le*	*închipui*
el ***şi(-)***	—	—	*-l*	*-o*	—	—	*-i*	*le*	*închipuie*
ea ***şi(-)***	—	—	*-l*	*-o*	—	—	*-i*	*le*	*închipuie*
noi ***ni(-)***	—	*te*	*-l*	*-o*	—	—	*-i*	*le*	*închipuim*
voi ***vi(-)***	—	—	*-l*	*-o*	—	—	*-i*	*le*	*închipuiți*
ei ***şi(-)***	—	—	*-l*	*-o*	—	—	*-i*	*le*	*închipuie*
ele ***şi(-)***	—	—	*-l*	*-o*	—	—	*-i*	*le*	*închipuie*

În privința situațiilor **A1** şi **B1** se observă o asemănare cu **A** şi **B** Spre deosebire însă de cazul în care pronumele stă în cazul acuzativ, pentru pronumele în dativ trebuie luat în considerare criteriul semantic-lexical[47]. Într-adevăr, *îmi amintesc* are cu totul alt înțeles față de *îți amintesc,* primului corespunzându-i lat. *memini* sau engl. *I remember,* iar celui de-al doilea lat. *moneo* sau engl. *I remind (you).* Diagonala marcată în **A1** nu aparține pe segmentul reprezentat de persoanele I şi a II-a verbale acestei paradigme; ea este posibilă, dar uzul a specializat-o semantic. Opoziția funcționează între **A1** şi **B1**, pe de o parte şi **C1**, pe de altă parte. Dacă în primul caz are loc specializarea semantică în funcție de diateză, în cel de-al doilea aceasta nu se întâmplă, verbul fiind activ, indiferent de formele pronominale care îl acompaniază. Se verifică deci diferențierea pe diateze în funcție de specia de dativ în care este pronumele (fie el reflexiv sau personal). În cel de-al doilea set de paradigme se observă opoziția semantică între cele două situații, marcată, de asemenea, de regimul dativului. În primul caz, **B2,** apar formele pronumelui reflexiv în dativ, marcă a diatezei reflexive, iar în cel de-al doilea, **A2**, formele atone ale pronumelui personal în dativ etic cu verb la diateza activă. Dificultățile apar atunci când se pune problema interpretării speciilor de dativ, când este *commodi* sau *incommodi* şi când posesiv sau etic sau al persoanei? Cum se diferențiază între ele? Criteriul tranzitivității nu ne este de nici un folos, toate cele patru situații admițând ca verbul să aibă complement direct. Cum se stabileşte atunci dacă în enunțul *îmi aleg calea cea mai uşoară* verbul este la diateza activă sau la cea reflexivă? Rezolvarea vine o dată cu examinarea raporturilor de regență şi subordonare care se stabilesc în interiorul propoziției. Deşi la o primă vedere *îmi* pare să fie în *dativ commodi*, se poate observa o apropiere între complementul direct *(calea)* şi complementul exprimat prin pronume, specia cazului fiind posesivul, ceea ce scoate din calcul posibilitatea considerării pronumelui drept marcă a diatezei reflexive, dată fiind regența

[47] Să nu se confunde sensul gramatical cu sensul lexical. Suntem de părere că în materie de gramatică nu trebuie aplicat criteriul sensului gramatical, având în vedere faptul că pentru definirea categoriilor gramaticale şi a funcționalitații lor în limba nu au relevanță decât opozițiile de natură formală, dar în cazuri ca cel de față, când folosirea pronumelui cu valori diferite duce la modificarea sensului verbului sau, generalizat, când o marcă morfologică sau un morfem alterează sensul lexical al purtătorului acesteia, trebuie operate distincții între situațiile diferite care se creează. Dificultatea interpretării faptelor gramaticale porneşte din incapacitatea de a separa cu consecvență cele două criterii: cel formal şi cel al sensului gramatical. Tradiția gramaticală greco-latină nu a cunoscut acest gen de probleme, dat fiind caracterul sintetic al celor două limbi, clasificarea diatezelor fiind făcută strict formal – în cele două limbi existau serii complete de desinențe pentru diatezele activă şi medie (gr.) sau activă şi medie-impersonală (lat.) –, dar întâmplarea face ca majoritatea formelor verbale de la o anumită diateză să aibă un anumit sens gramatical. Cazurile în care tema verbală exprimă un tip de acțiune opus ca sens diatezei la care se află sunt puține şi foarte vechi în limbă (cf. *supra,* nota 13), perioada „clasică" a celor două limbi la care facem referire cunoscând o regularizare şi o conformare a formei gramaticale cu sensul gramatical. Situația se prezintă diferit pentru limbile moderne, în care flexiunea este doar parțial sintetică şi în care cele două criterii nu se mai suprapun decât parțial şi nu se acoperă reciproc.

nominală specifică dativului posesiv[48]. La o şi mai atentă analiză se observă că pronumele intră, de fapt, în paradigma verbului însoţit de pronume personal şi nu reflexiv[49], ceea ce demonstrează încă o dată apartenenţa construcţiilor de tipul celor de mai sus la diateza activă.

Revenind la o posibilă definiţie a diatezei, se poate conclude că pentru *limba română* ***diateza este categoria morfologică strict verbală care se manifestă prin diferenţe de ordin formal ce includ sau subsumează diferenţele formale care caracterizează categoriile de mod, timp, număr şi persoană şi care reglementează raportul dintre verb şi complementele sale exprimate prin forme ale pronumelui reflexiv în situaţiile în care pronumele reflexiv care acompaniază verbul are funcţie sintactică. Putem vorbi în limba română de două diateze:***

activă – marcată morfologic prin absenţa vreunui complement exprimat prin pronume reflexiv;

reflexivă – marcată morfologic prin prezenţa unui pronume reflexiv, în egală măsură în calitate de morfem sau ca purtător de funcţie sintactică[50]***.***

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Asan = Finuţa Asan, *Raportul dintre diateze şi tranzitivitate*, în SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 341–348.

Avram = Mioara Avram, *Gramatica pentru toţi,* Bucureşti, Editura Academiei, 1986.

Avram – De Agent = Mioara Avram, *Cu privire la definiţia complementului de agent şi a complementului sociativ,* în LR, XVII, 1968, nr. 5, p. 468–472.

Copceag = Dumitru Copceag, *Tipologia limbilor romanice,* Cluj-Napoca, Clusium, 1998.

Coseriu = Eugenio Coseriu, *Principii de sintaxă funcţională,* în DR, serie nouă, I, 1994–1995.

Draşoveanu = D. D. Draşoveanu, *Sintaxa participiului şi diateza pasivă, categorii în contradicţie,* în *Teze şi antiteze în sintaxa limbii române,* Cluj-Napoca, Clusium, 1997, p. 135–141.

Ernout = A. Ernout, *Morphologie historique du latin,* 2e éd., Paris, 1926.

GA I = *Gramatica limbii romîne*, vol. I–III, 1954, Bucureşti, Editura Academiei.

GA II = *Gramatica limbii române,* vol. I–II. Ediţia a doua revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Academiei, 1966.

GFC = Maurice Chapsal et Charles Noël, revus par Cristina Ştefănescu, *Grammaire du français d'aujourd'hui,* Bucureşti, Prietenii Cărţii, 1993.

Gherman – Sârbu = Haritina Gherman – Rodica Sârbu, *Mică gramatică a limbii italiene,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.

Goga = N. Goga, *Observaţii şi sugestii teoretice şi metodice cu privire la diateza verbală în limba română,* în LR, VI, 1957, nr. 5, p. 64–72.

GR = Petre V. Haneş – Vasile V. Haneş, *Gramatica românească pentru toţi românii,* Bucureşti, Ed. Minerva, 1919.

Graur = Alexandru Graur, *Diatezele,* în SCL, XX, 1969, nr. 1, p. 13–22.

Grevisse = Maurice Grevisse, *Le bon usage,* Paris, 1961.

---

[48] Cf. *supra,* nota 35.

[49] Am convenit să numim reflexive şi formele de persoana I şi a II-a ale pronumelui în cazul în care intră în paradigma conjugării reflexive.

[50] A se observa că paradigmele verbului cu pronume reflexiv sunt diferite de paradigmele verbului cu pronume personal atât în cazul pronumelui în acuzativ, cât şi în cel al pronumelui aflat în dativ.

Guillermou = Alain Guillermou, *Manuel de langue roumaine,* Paris, Librairie C. Klincksiek, 1953.

Guțu – Clasificări = Valeria Guțu-Romalo, *Despre clasificările morfologice,* în LR, XVII, 1968, nr. 5, p. 464–467.

Hazy = Ştefan Hazy, *Predicativitatea: Determinare contextuală analitică,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997.

Hoberg = Rudolf Hoberg şi Ursula Hoberg, *Der kleine Duden. Gramatica limbii germane,* Iaşi, Polirom, 1996.

Levițchi – Preda = Leon Levițchi şi Ioan Preda, *Gramatica limbii engleze,* Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1967.

LVR = Florica Dimitrescu, *Locuțiunile verbale în limba română,* Bucureşti, Editura Academiei, 1958.

Meillet – Esquisse = Antoine Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine,* 2^-e^ éd., Paris, 1931.

Meillet – Vendryes = Antoine Meillet – Joseph Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques,* Paris, 1963.

Neamțu – Pas = G.G. Neamțu, *Diateza pasivă (**A fi** + participiu)/ predicat nominal (**A fi** + adjectiv),* în idem, *Teoria şi practica analizei gramaticale,* Cluj-Napoca, Excelsior, 1999, p. 268–271.

Neamțu – Part = G.G. Neamțu, ***A fi** + participiu – Predicat verbal (diateza activă)/ Predicat nominal,* în idem, *Teoria şi practica anlizei gramaticale,* p. 272–275.

Orza = Rodica Orza, *Exprimarea raportului gramatical pasiv în limba română,* în CL, XVI, 1971, nr. 2, p. 365–370.

Pană – Considerații = Gabriela Pană-Dindelegan, *Considerații pe marginea unor discuții despre diateză,* în LR, XVII, 1968, nr. 4, p. 319–322.

Pană – Tranz. = Gabriela Pană, *Tranzitivitate şi diateză,* în SCL, XVIII, 1968, nr. 1.

Popescu = Rodica Popescu, *Relația dintre diateze şi tranzitivitate,* în „Analele Universității din Timişoara”, seria Ştiințe Filologice, XIV, 1976.

Popescu – G. = Ştefania Popescu, *Gramatica practică a limbii române,* Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1983.

Puşcariu = Sextil Puşcariu, *Limba română,* I. *Privire generală*, Bucureşti, 1940.

Şotropa – Grecu = Calistrat Şotropa – Valeriu Grecu, *Gramatica limbii române,* Bucureşti, Ed. Socec & Co., 1931[?].

Stati = Sorin Stati, *Problema diatezelor,* în LR, VII, 1958, nr. 2, p. 39–45.

Stati – Lat. = Sorin Stati, *Evoluția diatezelor în limba latină,* în SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 741–750.

Şuteu = Flora Şuteu, *Observații asupra diatezei,* în SCL, XXXVI, 1985, nr. 3, p. 262–264.

Tagliavini = Carlo Tagliavini, *Grammatica della Lingua Rumena,* Bologna – Heidelberg, 1923.

Teodorescu = Ecaterina Teodorescu, *Reflexiv şi pronominal*, în LR, XIV, 1965, nr. 5, p. 545–554.

Trandafir = Gh. Trandafir, *Considerații asupra diatezelor,* în LL, 1962, nr. 6.

Trandafir – Considerații = Gh. D. Trandafir, *Considerații asupra categoriilor verbale de persoană, număr şi diateză,* în LR, XIV, 1965, nr. 1, p. 121–128.

Vasiliu = Laura Vasiliu, *Some Grammatical and Semantic Remarks on the Reflexive Constructions,* în RRL, 1969, nr. 4.

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21